

BARTÓK LAJOS ÉS GRÓF FESTETICS ANDOR LEVELVÁLTÁSA AZ ÖRVÉNY ELŐADÁSA ÜGYÉBEN.

Bartók Lajos, a kiegyezés utáni korszaknak ez a féktelen és szenvedélyes, ellentétek közt hánykódó politikusa és írója, mint színdarabíró és drámabíró került összeköttetésbe a Nemzeti Színházzal. A drámáiról tehetségeiben szükkölködő kor különösen történeti darabjainak hozott sikert. De tehetségének összhangtalansága és töredékesége, a külső és belső forma iránt való érzék hiánya itt még bántóbban jelentkezett, mint lírai költészetében. Az *örvény* c. drámájában a szatirikus társadalmi vigjáték terén próbálkozott. De a fiatal magyar fővárosi társadalom még nem volt elég érett arra, hogy ilyen éles szatírárt elviseljen. Ez azonban csak egyik oka volt a darab sikertelenségének. A tüntetés, mely a darab bemutatóján kirobbant, nem az irodalmi műnek, hanem a politikai leleplezésnek szólt. A törtető és szélhámos, titokban kormánytámogató hősből élő politikus vonásait vélték felfedezni. De a tüntetés valódi forrását Bartók Lajos politikai szereplésében kell keresnünk. Már vérmérsékleténél fogva ellenzéki politikus, nem kerülte, sőt kereste az összeütközést és epébe mártott tollal írt, szatirikus irodalmi alkotásai csak növelték ellenségeinek táborát. Az ellentéteket áthidaló simulékonyság teljesen hiányzott belőle. Támadásai mindig meggyőződésből és javító szándékból fakadtak, személyes érdekeire sosem tekintett. Az *örvény* politikai szatírját is annyira fontosnak tartotta, hogy amikor a színpadon nem tudott vele sikert elérni, regénynyé gyúrta át *A szemfényvesztők* címmel.¹

Hogy a Nemzeti Színház, mely ezidőtájt állandó támadások pergőtüzében állt, nem óhajtotta az anyagi sikerrel amúgy sem kecsegtető darabot huzamosabban színen tartani, az fölöttébb érthető.

1.

Gróf Festetics Andor levele Bartók Lajoshoz.

Kedves Barátom!

Sajnálattal vagyok kénytelen értesíteni Téged arról, hogy az „Örvény”t levettem a műorról. 4dik előadása oly ijesztően kevés publikumot vonzott, oly hatástalanul folyt le, hogy 5dik előadását nem reszkározhatom meg. Át fogod látni, hogy nekem, mint a színház ezidőszereint vezetőjének kötelességeim vannak a közönséggel szemben is, s azt nem téveszthetem szem elől.

Különben is az az áldatlan tüntetés — melyet minden jóízű ember elítélt — okozta veszedelmét a talán jobb sorsra érdemes műnek. Így — hiába csürnénk-csavarnánk — csak megbukott a darab, forcírozással új életre kelteni lehetetlen. Itt már most nincs mit mást tenni,

¹ Erről l. bővebben Loós Izván: *Bartók Lajos*. Irodalomtörténet. 1917.

mint egy új darabbal kiköszörülni a csorbát. — Biztosan reménylek is egyet a jövő őszre.

Ki tudja hogy — majd idővel — nem lenne-e érdemes magát az Örvényt újra elővenned, átgyúrni, átdolgozni — s új életre dörzsölni.

Nekem az a meggyőződése, hogy Neked se használnánk, ha most forciroznánk a darabot. Reményem, nem veszed rossz néven ez őszinte nyílt megnyilatkozást, s bár kellemetlenül érintsen az, légy meggyőződve változhatatlan és őszinte tiszteletéről és nagyrabecsüléséről.

Fogadd ezek után tisztelem kifejezését stb.

Budapest, 1895 jan. 18.

Készséges híved s barátod
Festetics.

(Sajátkezű fogalmazvány a Nemzeti Színház levéltárában 553/1895. sz.)

2.

Bartók Lajos válasza Gróf Festetics Andornak.

Kedves Barátom!

Szíves magánjelleű értesítésedre szintén bizalmasan kell válaszolnom, s kérnélek, hogy minden jogos és méltányos szempontból darabomat, az „Örvényt” a repertoireon fönntartani, — illetőleg jövő hét valamely napjára is, ha nem épen szerdán, kitűzni méltóztassál.

A „tüntetés” itt mellékes, sőt a mennyiben e gázságot merészkedtek elkövetni, a mi azonban érdemlett kudarcot s megtorlást talált: annál inkább meg kell védeni egy színmű jogait és sikert szerezni neki, szemben ily alávalóan barbár betöréssel. De a tüntetés már a második előadáson semmi tekintetben nem jelentkezett — *tisztán* a darab hatása nyilatkozott, és *szerep* és *szereplőket* nyolcszor hívták ki, a két főszereplő Hegyesy és Gyenes nyílt színen is viharos tapsot aratott; közönség is szép volt, tekintve hogy II-dik előadás volt, (bár *ezt* venni a mű értékmérőjének nem szabad,) a *lapok* pedig, „Bpesti Hírlap”, „Morszag”, „Nemzeti Ujság” (Egyetértés” is) *stöbbiek konstataáltak az előadás teljes sikerét*. És csak egyetlen lap tett halványan ellenmondó megjegyzést a III-dik bérletszünetes előadás után is, amikor a *közönség szintén tetszéssel fogadta az Örvényt*, s még e lap is konstataálja, hogy többször kitapsolták a szereplőket.

És ha a IV-dik előadás nem ment jól, közönség csekély volt: ez volt a *filharmoniai* hangverseny miatt, de hiszen akárhány műsoron levő s fenntartott darabbal is megésik ez. Fontosabb, hogy a közönség nem tapsolt, mint írod: hogy hatástalanul folyt le az előadás. Igenis, de ez nem a darab büne, ha a többi előadáson hatott, hanem igenis az *előadás hiánya*, és én erről nem felelhetek, sem darabom, és én és darabom rajtam kívül álló hiányért kérdőre nem vonathatunk s nem lakolhatunk. De rosszul, erélytelenül és szintelenül ment az előadás, — nem is a színeszek hibájából, hanem — mint kérdésemre felelték — mert a fő-

szereplő *Hegyesy* gyöngékedett, csak szívességből vállalkozott — és így nem is lehetett azt a hatást elérnie, a mi oly hatalmas tetszésnyilatkozatot csalt a közönségből máskor, midőn teljes művészetével, teljes *dramai erővel és lélekkel* alakíthatott és játszhatott.

És szolgálhatok az összes bírálatokkal: a lapok legtekintélyesebb, legtúlnyomóbb része ír az „Örvény”-ről oly kedvezően, mint pl. Csikynek bármely ma is hódító művéről annak idején írt; — én gratulációkat kaptam számos kiváló írótól, a legkiválóbb társadalmi kitünőségektől s habituéitól színházunknak; s midőn *személyes* okból el akarták egy lapnál a kedvező bírálatot nyomni, s nem is jelent meg: az illető kitünő író és műbíró személyesen, a legnagyobb megbotránykozással jelentette azt még levélben nekem.

Kérlek ezért ismételve, légy szíves a hét folyamán az Örvényt kitűzteni; — de igen kérlek: légy szíves esetleg egy megelőző próbát tartani legalább, melyen a kisebb — és mégis oly lényeges hiányok (a III. felvonásban) pótoltsanak, — igen gyakorlatilag és röviden megmondom azokat Vizvári főrendező barátomnak. Mert kétségtelen, hogy az I. és II. felvonás egész rendben, jól van abbreviálva, (sőt pár rövidítés vagy *áttétel* a II-dikba még jót tenne hatás tekintetében a II. döntő felvonásnak,) — hanem bizony a III. felvonás *lényeges* jelenetei nagyon megkurtítottak, a próbákon is önkényesen, úgy hogy az összekötő izomszálak is átmetszettek; de mindez rövid, úgy szólván semmi fáradsággal helyrehozható, — tehát helyre kell hozni az ily ismételten hatást tett mű apró fogyatkozásait, a rendezés kiegészítésével és ha az még oly gondos volt is, — nem pedig semmivé tenni oly fáradságos és nehéz munkát, minő egy színmű, — a mi még oly hálátlan munka is a magyar íróra nézve, még ha nagyon sikerült is.

Kedves barátom, fáradtan írok, és kellenlenül is; soha eddig nem szorultam önvédelemre. Műveim soha nem hoztak szégyent a nemzeti színházra sem szerzőjökre, — és nem akarlak, hidd el, téged sem zavarba hozni, vagy épen *jogos* megjegyzéseknek kitenni. A volt igazgatónak Paulaynak is sokkal jobb és őszintébb barátja voltam mindig, mint ő gondolta, de megtudta, mikor fájdalom már kevés napjai voltak hátra. Ő tőle én soha se kértem semmi protekciót. Hozzád több bensőséggel viseltetem, mert kérlek az „Örvény” föntartására. De teljes joggal hiszem ezt tehetni, hivatkozva a mű *három első* előadásának még színpadi sikerére is, és e sikernek a sajtó által történt konstatálására. És mint szerzőnek, ki öntudattal, művészi vagy költői ambícióval, és egy már hosszú pálya délpontján működöm, kötelességem, hogy vitassam munkám jóságát, és ne csak a jövőre appelláljak igazolás végett, hanem minden loyaltással és minden erélylyel küzdjek a szerzőt megillető jogért és méltányosságért. Nem is kételkedtem benne, hogy Benned, a színház Igazgatójában, a legjobb akaratu támogató bajtársat és vezért fogom bírni, s ebben bízva, és esetleg vasárnapra személyes találkozást kérve, hogy számos idevágó dolgot megbeszélhessek Veled az eszmék teljes tisztázása s darabom minél jobb és sikeresb további színrehozatala

végett, befejezem ez alig megszerkesztett sorokat, s vagyok kész tisztelő
híved s barátod

Bpest 18/1. 95.

Bartók Lajos.

(Sajátkezű levél a Nemzeti Színház levéltárában.)

3.

Gróf Festetics Andor viszonzválasza Bartók Lajosnak.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy bizalmasan hozzám intézett soraidra hasonló bizalmassággal válaszoljak. Végtelenül sajnálom, hogy kívánságodnak — a legjobb akarattal sem tehetek eleget és az Örvényt már azért sem tűzhetem ki a jövő hétre, mert Török Irma beteget jelentett; reményilem nem fogsz a véletlen körülményekben célzatosságot látni. Ujra csak azt ismételhetem, hogy a Te érdekedben jobb, hogy a dbot levesszük a műsorról; az bizonyos, hogy közönsége nem lenne az 5dik előadásnak, hisz a 4diknek is — a legnagyobb saisonban 190 ft bruttó bevétele volt, amely bizonyos fokig mégis csak homályos hévmérője a darabnak; végre is mit érünk egy 5-ik előadással? le kellene azután venni, nem lévén rá absolute bevételünk.

Nem érzem magamat feljogosítva tanácsokat osztogatni Neked: csak, fölvetem ezt a kérdést, nem lenne-e a leghelyesebb, ha te magad vonnád vissza a dbodat a színháztól. A formáját a te helyes tapintatod és ízlésed bizonyára meg fogja találni. Hidd el, kedves Barátom, hogy én tudom sajnálni azt a sok kárbavesztett munkát — ha ugyan kárba vészett? — De nem, nem kárba vészett, semmiesetre sem az; egy költőnek ambitiosus magasra törekvő, tisztességes munkája, amely — sok mellékkörülmény közbejárásával — szerencsétlenül járt bár — költői becsét megtartja.

Ne vedd e szavakat vigasztalásnak, arra Te sokkal nagyobb vagy, hogy sem rászorulnál; de őszinte, meleg vonzalmamnak, simpathiámnak és nagyrebecsülésemnek megnyilatkozásaul, így köszönnvén meg egyuttal azt a bensőséggel teljes hangot, mely leveledben kifejezést nyert és mellyel csekély személyemet megajándékozta.

Dicsékszem vele, hogy ezek az én soraím sincsenek megszerkesztve, épen ezért azok őszinteségében nem fogsz kételkedni.

Vedd ezek után meleg baráti kéz szorításomat és legszívesebb üdvözetemet, mellyel maradtam mindig szolgálatodra kész híved

Bpest 1895. I./19.

Andor.

(Sajátkezű fogalmazvány a Nemzeti Színház levéltárában.)

Bartók Lajos válasza Gróf Festetics Andornak.

Kedves Barátom!

Igen köszönöm ismételt szíves soraidat, s nem fárasztalak hosszas indokolással, miért e mi jogos alapon kívánom, vagy tartom legalább is a színház és a szerző közös érdekében levő méltányosságnak, hogy az „Örvény” dacára a 4-dik előadás nem nagy bruttó bevételének, (de a melyhez épen a nagy bérlet járul,) újra előadassék, a jövő hét folyamán. Azért nem kezdek az argumentálásba, mert hosszabb védbeszédet írhatnék okokból, mint a mekkora volt maga a hosszúnak ítélt darab, mely most ily rövidet húz.

Első erkölcsi szempont — hogy csak legrövidebb legyek — az, hogy a színháznak nem szabad mintegy lábat adni a lefolythoz hasonló, személyes és gaz jellegű támadásoknak s tüntetéseknek jövőre, azáltal, hogy ennek behatása alatt visszahúzódni látszik a darabtól, holott magát a tüntetést megbuktatta a díszes közönség s visszaverte, és nyoma is eltűnt, — kivéve a sajtónak legsöpredékebb elemét.

Másodszor a mértékadó 2dik és 3dik előadást a közönség a *legrokonszenvesebben* fogadta, tüntetés nélkül, — és a sajtó — még az a része is, mely a première után kíméletlenkedett — konstataulta a sikert. Ezekkel szolgálhatok is.

De számtalanszor, a sajtó által kevésbé jól fogadott s egészen bukkottnak ítélt darabokat fenntartott az igazgatóság, —nem is indulhat a kritikai rögtönítélő bíróság nyomán kivégezni, — és a műsor legállandóbb darabjai, mint én tudom, akárhányszor hoztak 190 frtnál csekélyebb napi bevételt.

Kedves Andorom, inkább szóval folytatom majd közelebb, ha a jóakaratonak szüksége van rá. De én nem kétlem, hogy így elcsendesülvén minden mellékbehatások, jövő héten legnyugodtabban előadhatják az Örvényt, egy próbával, és neked aggályaid nem lesznek. Ha nem sikerül kívánatosan a fogadtatás: ám *szorúljon hátra*, adjon helyet a kedvelt műveknek. De egy *5dik előadást* a 4 első méltán involvál. És talán nem is oly nagy dolog az, mely valami különös kockázattal jár!

A mi azt illeti, hogy a szép szín kedvéért magam vonjam vissza darabomat: erre a harakirire (mely nem kedvesebb mint a más keze által való kivégzés,) nem lehet kedvem, mert ez sem sokkal élvezetesebb annál, s mert kivégezni bármiként saját gyermekemet nem igen lehetek hajlandó, midőn az a három első előadás a *betlehemi* kisdedekek üldözését kiállotta és életrevalónak bizonyult. Hiszen kérlek kedves Andorom, darabok megbukni az *első* előadás után szoktak, nem a *negyedik* után.

Még egyszer atyai, mert igazgatói, kezeidbe teszem le darabom sorsát, kérve annak a jövő heti műsorra kitzűzését, (a vidék kedvéért

is most akarja megnézni az ügynökség,) s vagyok előre is hálás köszö-
nettel s mindig kész szolgálattal igaz híved s barátod

22/I. 95.

Lajos.

(Sajátkezű levél a Nemzeti Színház levéltárában.)

Közli: PUKANSZKYÉ KADAR JOLAN.

CZUCZOR GERGELY ISMERETLEN LEVELE.

Az érsekújvári Városi-Múzeum tulajdonában van ez a levél. A levelet Czuczor Gergely az érsekújvári plébánoshoz írta. A levél családi vonatkozású, mégis megérdemli a nyilvánosságot, Czuczor Gergely áldott jó szívét is megismerhetjük belőle:

Nagytiszteletű Esperes Úr!

Mélyen tisztelt Uram!

Felelte sajnálom, hogy Nagytiszteletű Urnál egy igen kedvetlen dolog miatt kénytelen vagyok alkalmatlankodni, de azon leereszkedő nyájasság, melyet tapasztalni szerencsés valék, szinte felbátorít, hogy kérelemmel Nagytiszteletű Ur elejbe járuljak.

Nem kétlem, tudva vagyon már Nagytiszteletű Esperes Úr előtt azon botránkozató eset, mely egy hónappal ezelőtt Atyafiságomban történt, tudniillik micsoda sérelmekkel illette ifjú Prudovits sógorom nemcsak hugomat, illetőleg törvényes hitvestársát, hanem még előre-gedett édes Anyámat is. Azért a történet körülményeit elhalgatván (Így!) teljes bizalommal merek könyörögni, méltoztassék nagy tapasztalásai által szerzett belátása szerint ezen házassági ügyet barátságosan, ha csak lehet, elintézni, ne hogy Szent-széki perlekedés útján az össze-
ütközött felek szívei még inkább elidegenedjenek egymástól, s költségre verjék magokat.

Midőn ezen bizodalmas kérésemet megújítván édes Anyám ügyét különösen kegyes pártfogásába, magamat pedig nagyrabecsült szíves hajlandóságába ajánlanám, mély tisztelettel vagyok

Nagytiszteletű Esperes Úrnak

Győr, nov. 8. 1838.

alázatos szolgálója

Czuczor Gergely

Sz. Benedek rendbeli áld. pap.

A plébánia az elintézés módját rávezette a levélre: Prudovits junioris in causa matrimoniali scribit affinis ejus Czuczor Gergely ord. S. Benedicti, dissidentes conjuges paterna monitione compositi sunt.

Közli: BAKOS JÓZSEF.